

Lars Andersson

Pirenne, Bolin och den nya arkeologin*

I ett uppmärksammat och inflytelserikt arbete, *Mahomet et Charlemagne* från 1937, gav den belgiske historikern Henri Pirenne följande bild av övergången från antik till medeltid. Den germanska invasionen innebar inte något brott med traditionen från antiken. Den romerska administrationen, kulturen, mentaliteten och språket bestod även efter Roms fall. Medelhavet fortfor att vara en ekonomisk enhet. Handeln fortsatte tack vare att det enhetliga monetära systemet bibehölls och tack vare att köpmansklassen fortsatte att existera. Germanerna romaniserades medan romarna endast i ringa grad germaniserades. Kontinuitetsbrottet skedde i stället i samband med den muslimska expansionen vilken ledde till att Medelhavet, från att ha utgjort en sammanhållande enhet, förvandlades till en skiljelinje mellan två stridande ideologiska system. Den islamiska framryckningen ledde till att handeln dog ut i väst, vilket fick till följd att tyngdpunkten i frankerriket försköts norrut och germanerna tvingades skapa ett nytt ekonomiskt system baserat på jorden. På samma sätt tvingade Italiens isolering påven att liera sig med karolingerna, vilket symboliskt kulminerade med Karl den stores kröning i Rom på juldagen år 800.¹

I boken *Mohammed, Charlemagne and the origins of Europe* (1983) av Richard Hodges, docent i förhistoria vid universitetet i Sheffield, och David Whitehouse, föreståndare för The British School at Rome, tas Pireennes tes och Pirennedebatten upp till förnyad granskning i ljuset av de nya uppgifter som femtio års

* Redaktionens anmärkning:

I sitt höstnummer 1939 — för jämnt femtio år sedan — publicerade Scandia en lång uppsats av Sture Bolin med den vittsyftande och fantasieggande titeln "Muhammed, Karl den store och Rurik". Den väckte genast stort intresse, både här hemma och i den internationella forskarvärlden. Numret 1939:2 är sedan länge slutsålt från vårt lager. Sakligt var Bolins text ett inlägg i en debatt, som hade initierats av österrikaren Alfred Dopsch och belgaren Henri Pirenne. Den rörde den ekonomiska kontinuiteten i övergången från senantiken till det medeltida samhället, framför allt i Syd- och Västeuropa. Metodiskt var Bolins undersökning också av stor betydelse. Den var en systematisk kvantitativ analys av de nordeuropeiska myntfynden från vikingatiden, alltså av ett källmaterial från gränssonen mellan arkeologi och historia.

Det är av intresse att kunna konstatera, att den nya arkeologin under de senaste decennierna på sitt sätt har fullföljt och vidarutvecklat Bolins metod: extensiv dokumentation både geografiskt och kronologiskt som bas för djärva syntetiska omdömen om den historiska utvecklingen. Vi låter här Lars Andersson ge en översikt över detta nya arkeologiska forskningsläge rörande Medelhavets och Östersjöns respektive roller i utbytet mellan Öst och Väst och de samhälleliga konsekvenserna härav under tidig europeisk medeltid.

utgrävningar, forskningsarbete samt metod- och teoriutveckling inom arkeologin bringat i dagen. Det som här följer är ett referat av Hodges & Whitehouses arbete.

De konstaterar att Pireennes tes redan från början möttes av kritik från såväl numismatiker som historiker medan arkeologerna endast deltog i debatten i begränsad omfattning. En del av Pireennes kritiker refereras. Robert S. Lopez hävdade att "de fyra försvinnandena" (papyrus, orientaliska lyxtextilier, kryddor och guldvaluta) som Pirenne använt som bevis för sin tes riktighet, inte skedde samtidigt, vare sig med den arabiska framryckningen eller med varandra. Han anser att man kan se en isolering av Gallien redan på 2–300-talet, alltså långt tidigare än den enligt Pirenne ägde rum.

Pirenne gjorde själv visst bruk av numismatiska undersökningar och hans lärjungar Vercauteren och Gentilhomme bidrog till debatten med studier över merovingiska och karolngiska myntskatter, som tydde på att mynt cirkulerade internt i merovingerriket och dess efterföljare. Detta tema har utvecklats av Archibald Lewis. Dessa myntskatter har dessutom på senare år använts för att bevisa en påstådd ekonomisk blomstring i nordvästra Europa under 7–800-talet.

Hodges & Whitehouse vill ur den omfattande Pirennedebatten särskilt lyfta fram två forskare som för dem framstår som de mest originella, nämligen Sture Bolin och Maurice Lombard. Båda dessa utnyttjade källorna till det yttersta för att modifiera Pireennes tes.

Lombard grundade sin kritik på övertygelsen att guld cirkulerade i väst under medeltiden, trots att bevisen för detta är svaga. Han hävdade att det vid början av 600-talet fanns tre olika monetära zoner:

- 1) En västlig zon i vilken det rådde en passiv handelsbalans som ledde till att guldreserverna i området tömdes.
- 2) En östlig zon i östra Medelhavet, där guldförsörjningen upphört men stora undangömda guldskatte fortfarande existerade, i t.ex. syriska och egyptiska kyrkor.
- 3) En zon som utgjordes av det Sassanidiska imperiet, som förvärvat stora kvantiteter guld via sina politiska och ekonomiska kontakter med Bysans. Dock användes inte guld utan silver som huvudsakligt bytesmedel inom imperiet.

Genom sin expansion in på bysantinskt och sassanidiskt territorium kom muslimerna över stora mängder guld som väst sedan erhöll en del av i utbyte mot sina råvaror; timmer, mineraler, pälsar och slavar. Lombard ansåg att denna kommers avspeglas i de fynd av dirhemer som gjorts i den europeiska delen av Ryssland och som daterats till 700-talets slut och senare. Det var detta utbyte mellan det muslimska området och Europa som ledde till västs ekonomiska återupplivande.

Bolin hävdade i en artikel i Scandia (december 1939) att handelns uppsving i kalifatet och på Nordsjön var betingat av samma faktorer. Det var endast

genom myntfynden man kunde få någon säker kunskap om förbindelserna mellan frankerriket och kalifatet. Han menade dock att det inte var tillräckligt att som tidigare bara undersöka förekomst, spridning eller avsaknad av myntfynd, eftersom fynden är så fåtaliga både inom kalifatet och på frankiskt område och eftersom frankerna av ideologiska skäl myntade om alla arabiska mynt som kom in på deras område. I stället skulle man undersöka myntmetallen, myntvikten, mynttypen, myntinskrifterna samt nominalens förhållande till mängden ädelmetall för att därmed kunna fastställa eventuella överensstämmelser. Sådana skulle indikera ett handelsutbyte mellan de båda områdena. Bolin nöjde sig inte med detta, utan han drog även in de nordiska skattfynden och påvisade vikingarnas roll i världshandeln vid denna tid.²

Hodges & Whitehouse anser att Bolin och Lombard var de mest framstående av Pireennes kritiker bland numismatikerna eftersom båda två, precis som Pirenne, försökte nå bortom de skriftliga källornas gränser. Deras hypoteser kom dock att angripas och så småningom överges: Lombards teori på grund av att nästan inga guldmyntfynd från perioden har gjorts och Bolins till följd av att fynd av muslimska dirheme är mycket sällsynta i Västeuropa. Myntfynden i Skandinavien och Ryssland från tidigt 800-tal är fåtaliga i förhållande till antalet fynd från dessa områden daterade till 900-talet. Bolin var dock medveten om problemet. Han förklarade avsaknaden av fynd av dirheme i frankerriket med nedsmältandet av muslimska mynt med kätterska inskriptioner vid de kristna tullstationerna.

I och med att arkeologin numera kan lägga fram bevis för handeln med Nord-Europa och vi får en alltmer detaljerad bild av den kommersiella aktiviteten kring Östersjön, kan Lombards och Bolins teorier testas på nytt. Hodges & Whitehouse konstaterar att båda och i synnerhet Bolin var medvetna om behovet av nya perspektiv, men anser samtidigt att deras ekonomiska tolkningar i allt väsentligt följer etablerade mönster.

Det traditionella sättet att närma sig problemet förblev också oantastat fram till 1947, då Philip Grierson erbjöd en ny tolkning av Pirenetesens ekonomiska implikationer. Han drog uppmärksamheten till handelns sociala betydelse, särskilt gåvoutbytet, ett begrepp han lånat från Malinowski och Mauss. Han ansåg att utbytetets sociala dimension var viktigare än dess ekonomiska vid medeltidens början. Griersons tes anses vara lättare att beskriva än bevisa. Inte desto mindre bekräftar senare undersökningar av anglo-saxiska källor gåvoutbytet betydelse, vilket lett till förnyat intresse för teorin.

Hodges & Whitehouse har intrycket, att historikerna hela tiden arbetat med samma material, vilket gör att nya uppgifter, nya ekonomiska data är av stort värde. De är bergfast övertygade om arkeologins förmåga att utöka mängden användbar information. De hävdar att denna vetenskap kan ge belägg för nedgången hos romerska städer och spåra tillverkning och spridning av vissa handelsvaror som keramik, glas, stenföremål, smycken och i vissa fall textilier. Vidare kan arkeologerna påvisa förändringar i byggnadsplaner, bosättningsmönster och kostvanor samt diskutera sociala och ekonomiska frågor. Den traditio-

nella bilden av arkeologen som en antikvarie som förtecknar fynd och spekulerar över deras innebörd kan inte längre upprätthållas. Det har efter hand uppstått ett medvetande bland historiker att medeltidsarkeologin kan erbjuda konkret information samt pröva hypoteser. Det har skett en snabb utveckling de senaste tjugo åren. Det fanns dock redan på 1920-talet information som kunde använts för att värdera Pirenes slutsatser. Bolin och Lombard använde arkeologiskt material och författarna nämner den svenske arkeologen Hjalmar Stolpe och hans storskaliga utgrävningar i Birka, som Pirenne kände till. Stolpes fynd kastade ljus över vikingarnas roll som mellanhänder mellan öst och väst på 800-talet. De tar även upp de stora utgrävningarna av Dorestad vid Rhens mynning, publicerade 1930, som demonstrerade den omfattande kommersiella trafiken längs Rhen under den karolingiska epoken. Pirenne kände till även dessa. På 1930-talet påbörjades utgrävningar vid Hedeby, ytterligare en transitohamn förknippad med det ekonomiska uppvaknandet under den karolingiska eran. Samtidigt undersöktes flera boplatser från folkvandringstiden i Tyskland och Skandinavien. Men först efter andra världskriget skedde en dramatisk ökning av antalet utgrävningar; Southampton, Hamburg, Kaupang och Helgö. Vidare grävde ryska arkeologer på 1950-talet ut vikingatida handelsplatser som Kiev och Novgorod. Under 1960-talet skedde de första systematiska utgrävningarna av medeltida fyndplatser i Frankrike och Italien. Under denna grundläggningsperiod utvärderades dessa projekt och omkring 1960 hade en stor mängd material av betydelse för Pirenne-debatten kommit i dagen.

Vid samma tid kunde man konstatera att det uppstått en kontrast mellan den arkeologi som behandlade det första årtusendet e.Kr norr respektive söder om alperna. Det traditionella syftet för den klassiska arkeologin i medelhavsområdet hade varit att illustrera uppkomsten av och blomstringen hos den grekisk-romerska civilisationen, att skaffa bevis åt arkitektur- och konsthistorien. Följaktligen fick romarrikets nedgång och fall en styvmoderlig behandling. De medeltida kulturlagren skyfflades alltför ofta bort i syfte att frilägga den klassiska periodens monumentalbyggnader och föremål. Denna inriktning kulminerade under fascismen i Italien. Hodges & Whitehouse påstår att det först var efter andra världskriget som klassiska arkeologer började ägna helhjärtad uppmärksamhet åt medeltidens kulturlager i medelhavsområdets storstäder. De konstaterar vidare att få arkeologer fram till dags dato har undersökt landsbygdsdimensionen av romarrikets kollaps och ännu färre ursprunget till det medeltida bosättningsmönstret.

Systematiska utgrävningar av islamiska fyndplatser är en ännu senare företeelse. Fram till 1960-talet var utgrävningarna nästan uteslutande inriktade på att avtäckta monumentalbyggnader och än i dag är stratigrafi, statistiska studier av artefakter och insamlingar av biologiska data snarare undantag än regel.

Inte desto mindre har det skett en revolutionerande utveckling från 1960 och framåt. Medeltidsarkeologins tillväxt och mognad sägs bero på den snabba urbaniseringen och jordbrukets utveckling i Europa och USA — en utveckling som hotar vårt kulturarv på ett sätt som saknar motstycke i historien. Detta har

lett till att räddningsutgrävningar och undersökningar blivit nödvändiga och flera av de större städerna i England, Wales, Irland, Skottland, Holland, Västtyskland och Skandinavien har utsatts för åtminstone viss arkeologisk granskning. En del av dem har blivit föremål för omfattande undersökningar. Denna utveckling har fått spin-off-effekter i länderna kring Medelhavet samt i tredje världen.

Detta aktiva fältarbete har också lett till omfattande forskning kring fynden och till studier av de olika arkeologiska materialens fysiska egenskaper. Utvecklingen av C-14-metoden är det mest kända resultatet av samarbetet mellan arkeologer och naturvetare, men även andra tekniker, t.ex dendrokronologin, är en följd av detta samarbete. Man har nyligen skapat olika tekniker för att fastställa och identifiera ursprungsplatserna för keramik, glas och metallföremål och man har utvecklat metoder för att bestämma föremåls likhet i avsikt att kartlägga distributionen av handelsvaror.

Intensifieringen av den arkeologiska forskningen har gått hand i hand med en revolution inom det arkeologiska tänkandet. På 1960-talet influerades ett antal arkeologer av teori- och metodutvecklingen inom antropologi, biologi, geografi och matematik. Dessa företrädare för "den nya arkeologin" försökte introducera begrepp från angränsande vetenskaper och testa dessa begrepps användbarhet i praktiskt arkeologiskt arbete. Hodges & Whitehouse hävdar att huvudsyftet med "den nya arkeologin" var att göra arkeologin till en vetenskap som kan undersöka mönster för mänskligt beteende i det förflutna. "Den nya arkeologin" hävdade att endast deras vetenskapsgren förmådde undersöka långsiktig mänsklig utveckling globalt. Denna teoretiska revolution blev på sätt och vis möjlig tack vare datorer, vilka gjorde en snabb analys av stora mängder information genomförbar, men Hodges & Whitehouse anser, att den grundläggande skillnaden mellan "den nya arkeologin" och dess föregångare ligger i den förstnämndas antagande att arkeologi är antropologi i förfluten tid. Det är amerikanska arkeologer som gått i bräschen för denna utveckling, vilket förklaras av att de kommer från antropologiska institutioner. "Den nya arkeologin" har, medges det, utvecklat generaliserande teorier, men även "middle-range-teorier" som gör det möjligt att undersöka de mera generella teoriernas hållbarhet. Detta har lett till förbättringar av fältarbetsprogrammen. Vidare har ett intresse för regionala undersökningar snarare än enstaka utgrävningar vuxit fram. Ett ökat medvetande om frågor rörande stickprovskontroller på de arkeologiska vittnesbörderna har dessutom uppstått. Till yttermera visso deltar allt fler miljövårdare i projekten, eftersom man insett att människornas förhållande till varandra enbart är en dimension av livet på jorden. Teoriutvecklingen fortsätter, debatten med de "gammaldags" historikerna likaså.

Hodges & Whitehouse ställer därefter frågan huruvida "den nya arkeologin" kan kasta ljus över förhållandet mellan två historiska personer som Muhammed och Karl den store, eller formulerat på en annan nivå; kan arkeologin erbjuda användbara förklaringar till vad som sker, socialt och ekonomiskt, i ekonomiska system stadda i förändring, när precisa tidsangivelser är av avgörande betydelse

för debatten. De är, föga överraskande, övertygade om att arkeologin kan tillhandahålla dessa förklaringar. De anser att denna vetenskap kan fälla meningsfulla omdömen om historiska spörsmål som rör social och ekonomisk förändring förutsatt att dateringsmetoderna är tillräckligt precisa. Vad medeltiden anbelangar är beläggen ofta noggrant daterade tack vare dendrokronologiska analyser och detaljerade studier av metallinnehållet i olika mynttyper. Dessutom har det faktum att man lyckats etablera långa keramiksekvenser för både Europa och Asien möjliggjort en sammankoppling av mindre fyndplatser med mera kända utgrävningsplatser. Det gör att man kan datera även enstaka fynd. Samtidigt har förbättrade utgrävningstekniker lett till att man i dag kan blottlägga de efemära strukturerna hos förfallande städer och fattiga landsbygdsbosättningar. Det är alltså nu både teoretiskt och praktiskt möjligt att känna igen övergången i bosättningsmönster, när senantikens värld antog medeltidens karaktäristika. Vi kan i dag skönja när den medeltida världens topografi tog form. Hur och varför denna topografi kom till är, menar Hodges & Whitehouse, en separat fråga som skall diskuteras med historiker som arbetar med dokument från tiden.

Inte desto mindre avspeglar alla bosättningsmönster det socioekonomiska system som skapade dem och som de i sin tur hjälpte till att modifiera. Arkeologisk forskning visar hur den romerska periodens socioekonomiska system motsvaras av en bestämd topografi och hur den medeltida topografien, som bygger på ett annat socioekonomisk system, skiljer sig från denna. Dessa rumsliga informationer har historiker, som enbart arbetar med dokument, inte tillgång till före renässansen. "Den nya arkeologin" har även riktat mycket större uppmärksamhet mot varuproduktionen i syfte att undersöka om teknologi och produktion kan förklara karaktären hos olika ekonomiska system. Vidare har man blivit uppmärksam på olikartade distributionssystem som hänger samman med skiljaktiga ekonomiska system. Tillverkningsätt och handelsmönster är fullständigt annorlunda i ett samhälle med ett förhärskande marknadsplatssystem än i ett samhälle utan ett sådant system. Hodges & Whitehouse poängterar dock att det finns fler än tre eller fyra sådana mönster från förhistorisk tid och framåt.

Dessa nya arkeologiska rön måste självfallet beaktas tillsammans med det historiska och numismatiska materialet. Även om mycket återstår att göra, så har arkeologin nu så mycket information och teori att erbjuda, att det är dags att återuppliva Pirenne-debatten.

Hodges & Whitehouse övergår därefter till att redovisa undersökningar av den klassiska världens förfall i det västra imperiets kärnområde. Arkeologiska rön bekräftar att Alariks angrepp på Rom enbart var en incident i en lång och komplex process. Ugrävningar i Rom, Kartago, Luni och på andra platser har påvisat att det kommersiella livet kring Medelhavet fortlevde, om än i minskad omfattning, fram till 500-talet. Den ökande informationen från utgrävningar i italienska städer och på den italienska landsbygden tvingar oss att söka Roms slutgiltiga förfall på 500-talet och att se den arabiska framryckningen efter 630

som en följd av snarare än en orsak till katastrofen. Arkeologin ger stöd åt åsikten att det efter en kort period av återupplivande från mitten till slutet av 500-talet satte in ett irreversibelt förfall. Städerna krympte, stadsbebyggelsens kvalitet försämrades drastiskt. Kort sagt metamorfosen från det antika till det medeltida systemet hade börjat. Bysans påförde tunga skattebördor i en tid av ständigt krigstillstånd medan produktionen inom jordbruk och hantverk sjönk. Social oro, massrörelser och kanske också pest ledde till en omfattande avfolkning av landsbygden. Stadslivet stod emot lite längre, understött i lika hög grad av individuell kommersiell aktivitet som av den lokala byråkratin. Men även stadslivet var dödsdömt genom Justinianus skatter. Den instabilitet som rådde på landsbygden — och som nu upptäckts vid nya regionala undersökningar — gav kungar och stamhövdingar från områdena norr om alperna möjlighet att lägga under sig territorier i medelhavsområdet och tillät dem att där etablera sina egna sociala och ekonomiska system. De senklassiska författarna har beskrivit dessa system som mindre innovativa än vad de kanske i själva verket var och även Pirenne betonade de romerska institutionernas överlevnad. Hodges & Whitehouse anmäler här en avvikande mening. Vid slutet av 500-talet påminde förhållandena i medelhavsområdet i mycket ringa grad om de som rått under 100-talet. Innan den arabiska expansionen ägt rum var omvandlingen praktiskt taget fullständig.

Historiker har, ofta med rätta, varit skeptiska till idén om en generell demografisk nedgång som varade i århundraden. Man hänvisar till att digerdödens verkningar i befolkningshänseende var kompenserade redan efter två generationer. Jämförelsen med digerdöden är dock inte den mest lämpliga. En mera passande analogi för medelhavsområdet vid den aktuella tiden är 1500-talets Latinamerika, där conquistadorerna inte bara slaktade människor i stor skala utan även förstörde de traditionella sociala och ekonomiska systemen. Resultatet av detta blev verkligen en generell demografisk kollaps. Detta var vad som hände kring Medelhavet, där det romerska samhällets struktur och ekonomi underminerades och dess välstånd utplånades av två århundraden av ständiga krig. Teorin om avfolkning har mycket som talar för sig. De förstörda städerna och den ödelagda landsbygden indikerar att detta hände vid slutet av den romerska perioden och bevisbördan åvilar dem som hävdar motsatsen.

Hodges & Whitehouse fortsätter därefter med att diskutera förhållandena i det östra medelhavsområdet under perioden 500-850. Den merkantila aktiviteten där varade nästan ett århundrade längre än i väst. Italien och stora delar av Grekland invaderades kort efter Justinianus död men fram till kejsar Heraklius död 641 förblev det östra medelhavsområdet ekonomiskt livaktigt. Inte desto mindre undergrävdes Bysans på samma sätt som skett i väst. Ekonomin kom att koncentreras till kustremsorna i Mindre Asien, de grekiska öarna, Cypern och den nordafrikanska kuststräckan. Stadsbefolkningen minskade drastiskt, delvis kanske som en följd av den stora pesten år 542. På landsbygden är gårdar från 600-talet praktiskt taget okända för arkeologerna. De flodavlagringar som undersökts kan tyda på förändrade jordbruksmetoder vilka kan ha lett till erosion

och förstörelse av jordbruksmark.

Det arkeologiska materialet har, enligt Hodges & Whitehouse tre poänger i förhållande till Pirennes tes.

- 1) Medelhavet förändrades inte från en romersk till en muslimsk insjö. I stället hade det redan före islams framväxt delats i två regioner i huvudsak fokuserade på Rom respektive Konstantinopel. När den förra gick in i medeltiden fortsatte Bysans att fungera som en motor för handeln i öst. Efter Bysans fall tycks Medelhavet inte ha varit någon enskild makts monopol.
- 2) Det arkeologiska materialet talar bestämt mot uppfattningen att det skulle ha förekommit någon handel i stor skala under 5–600-talet. Dock förekom en viss långdistanshandel så sent som under Heraklius regeringstid. De referenser till judiska och syriska köpmäns närvaro i södra frankerriket på 5–600-talet, som noterats av såväl Pirenne som av hans kritiker, tyder på detta.
- 3) Vi kan inte betvivla att islam erövrade en redan döende civilisation. Den islamiska expansionen är ett symptom på den djupgående sociala och ekonomiska nedgången i den romerska världen, inte en orsak till dess fall.

Hodges & Whitehouse övergår sedan till att undersöka nordsjöhandeln under perioden 5–800. De konkluderar att omkring år 800 var flera tusen personer direkt eller indirekt inblandade i ett välstrukturerat handelsnätverk. Ett handelsmönster hade utvecklats som påminde om det för-romerska genom vilket det romerska imperiet erhållit mineraler, slavar och ull i utbyte mot förädlade produkter. Samtidigt pekar alla uppgifter, från tiden fram till år 800, mot en ekonomi i huvudsak kontrollerad av eliterna; kungarna, aristokratin och kyrkan. Självfallet fanns små, tillfälliga landsbygdsmarknader för utbyte av lokala produkter, men dessa var inte av betydelse för ekonomins funktion i dess helhet. Den ekonomiska strukturen hade förändrats radikalt sedan romartiden. Den hade börjat förvandlas norr om alperna så tidigt som under 400-talets slut eller 500-talets början och till följd av detta skedde den utveckling som Pirenne kunde skönja konturerna av. Dock kvarstår frågan om denna ekonomiska utveckling i de medeltida kungadömena var tillräcklig för att skapa den finansiella grundvalen för Karl den stores kulturella och ekonomiska strävanden. Det är just denna fråga och svaret på den som är av avgörande betydelse för Pirennes tes. För att finna svaret på denna fråga ger sig Hodges & Whitehouse i kast med att granska Karl den stores förhållande till vikingarna. Arkeologin är i färd med att lägga fram bevis som går emot uppfattningen att den karolingiska renässansen finansierades genom förmögenhetsackumulation. Genom att föra detta material i dagen utmanar arkeologin Pirennes åsikt om en gradvis framväxande feodal ekonomi. Arkeologisk information avslöjar, att det samtidigt med en period av plötslig och omfattande byggnadsverksamhet även finns tecken på en lika plötslig och omfattande ekonomisk expansion. Två drag i denna expansion går emot Pirennes åsikt om en gradvis utveckling av nordsjöhandeln parallellt med grundandet av stora regionala egendomar. För det första är det uppenbart

från nyligen gjorda utgrävningar vid Dorestad, att denna stora handelsplats upplevde en explosiv aktivitetsökning från 780 till 820. Uppenbarligen expanderade Dorestad som svar på den ökade efterfrågan på olika specialvaror från de kejsrerliga hoven i mellersta Rhenlandet. Det andra draget vi måste observera, är Karl den stores reformer av det karolingiska myntväsendet som skedde mellan 793 och 794. Dessa reformer följdes av en serie edikt, i vilka befolkningen uppmanades använda mynt som bytesmedel. Det viktigaste med dessa reformer är dock, att Karl den store lät öka silverinnehållet i dinaren utan att ändra dess nominal. Detta verkar ha varit ett djärvt försök att sprida myntsystemet som ett aktivt bytesmedel genom att skapa större tilltro till det.

Hodges & Whitehouse ställer därefter frågan, var detta silver kom ifrån och anser att Bolins tes, att reformerna såväl som silvret kom från det abbasidiska kalifatet, förefaller sannolik. De skandinaviska köpmännen reste uppenbarligen i sydostlig riktning för att sälja pälsar, slavar och möjligen metaller till muslimska köpmän vid Kaspiska havet. De återvände med islamiska silverdirhemer. Vi vet detta från de många skattgömmorna i Ryssland och Skandinavien samt från de fåtaliga myntfynden från Östersjöns handelscentra. Självklart förde vikingarna även med sig andra varor tillbaka, men det var silvermynten som tilldrog sig Bolins intresse, när han kritiskt granskade Pirennes tes. Han ansåg att det silver som var oundgängligt för den karolingiska renässansen just utgjordes av de silverdirhemer som vikingarna erhållit vid sin handel med kalifatet.

Som framgår av arkeologiska undersökningar hade karolingerna starka intressen i östersjöområdet och de hade ett stort behov av nya silvertillgångar för att finansiera Karl den stores myntreformer. Den planerade utbyggnaden av Hedeby, som avslöjats vid utgrävningar, passar också in i mönstret. Allt detta ger bilden av ett speciellt förhållande i vilket karolingerna själva höll sig en liten bit ifrån vad som allmänt ansågs vara en "oren" hantering. Dirhemerna smältes vanligen ner eller användes som utsmyckningar i vikingasamhället. De hade ingen användning av mynten som sådana eftersom de hade primitiva värdemätare och i motsvarande grad primitiva bytessystem. Undantaget de få imitationerna av karolingiska mynt funna i Hedeby och daterade till 810–825 känner man inte till några andra vikingatida mynt från perioden. De vikingamylnt man funnit hörhär från 900-talets slut.

De silverdirhemer vikingarna förde med sig byttes mot glas, krukor, kvarnstenar samt möjligtvis vapen från rhenområdet. Direkt kontakt med de nordiska hedningarna i syfte att erhålla silver var ett beteende som inte kunde tolereras av kyrkan. Det är därför inte förvånande att friserna — nyvordna konvertiter och kanske mindre hängivna kristna — fick handla som ombud för det karolingiska hovet. Det är inte heller ägnat att förvåna att handeln med dirhemer inte lämnat några spår inom imperiet eftersom den karolingiska kyrkan svartsjukt motsatte sig islam och därför inte ville att islamiska mynt med muslimska segerinskriftnon skulle ha något nominellt värde i riket. I stället utnyttjade Karl den store en indirekt och säkrare form av kontakt med kalifatet via Dnepr, Östersjön och Nordsjön. I förening med handel på det anglo-saxiska England

och lite kommers i Medelhavet erbjöd denna nordliga handelsväg medlen för en ekonomisk expansion.

Hodges & Whitehouse går vidare med att presentera det slutgiltiga argumentet till stöd för Bolins teori. Det illustrerar att Karl den store verkligen är otänkbar utan Muhammed, men kanske inte riktigt på det sätt Pirenne föreställde sig. Detta avgörande argument hämtas från det abbasidiska kalifatet i det material som nu föreligger från utgrävningar bl.a. av Siraf, Baghdad (Iran, Irak), Banbhore (Indien), Manda och Kilwa (Östafrika) samt från skriftliga källor. De drar fem slutsatser från ovannämnda material.

- 1) Baghdad, grundlagt 762, blev tack vare sitt läge och närvaron av det abbasidiska hovet snabbt centrum i ett stort kommersiellt nätverk, som vid slutet av 700- och början av 800-talet expanderade till att omfatta Arabiska havet och platser så avlägsna som södra Kina. Under kalifen Harun-al Rashids regeringstid (775–809) nådde Baghdads välstånd och handelsvolym inom kalifatet tidigare okända höjder.
- 2) De abbasidiska kaliferna misslyckades med att uppnå inre stabilitet vilket ledde till att 800-talet blev en tid av återkommande revolter och interna strider mellan medlemmar av den styrande familjen, grupper vid hovet och armén.
- 3) De abbasidiska kaliferna var med få undantag vanvettiga slösare. Grundläggningen av den nya huvudstaden Samarra 836 slukade enorma summor. Det byggdes palats större än Versailles och själva staden sträckte sig 35 km längs Tigris.
- 4) Resultatet av ständigt krigstillstånd och ekonomiskt slöseri blev en ekonomisk katastrof.
- 5) Höjdpunkten i silverexporten från abbasidernas rika gruvor i bl.a. Pansjir och Tasjkent, som fallit i abbasidernas händer vid expansionen österut, sammanföll därför med en ekonomisk boom i Västasien under Harun-al-Rashids regeringstid. Silverflödets upphörande sammaträffade med den gradvisa utmattningen av det abbasidiska väldets ekonomi till följd av interna stridigheter och ekonomiskt slöseri.

Vidare konstateras att vikingarnas piratdåd, precis som saracenernas, tilltog i takt med att handeln avtog, för att på nytt minska när handeln kom igång.

Hodges & Whitehouse avslutar sin framställning med att formulera fyra hypoteser som kan och skall testas genom arkeologiska undersökningar.

- 1) Det romerska systemet kollapsade inte fullständigt under det tidiga 400-talet. Medelhavscivilisationen bestod till 500-talet, men mellan 400 och 600-talet skedde en omfattande och långtgående utveckling som ledde till en upplösning av antikens medelhavsvärld. Utvecklingen och graden av denna upplösning är ej ännu fullständigt utredd. Trots detta kan man inte bara instämma i Pirenses åsikt, att medelhavssamhället av år 600 endast i ringa utsträckning skilde sig från samma samhälle år 400. Det är faktiskt så att det arkeo-

logiska materialet tyder på motsatsen. Omkring år 600 var det västra medelhavsområdet i slutstadiet av sin förfallsprocess och inom en generation upplevde även den östra delen av Medelhavet en motsvarande utveckling mot ekonomisk och politisk kollaps. Med andra ord hade förvandlingen hunnit långt innan det första arabiska anfallet kom. När Kartago stormades år 698 var staden en skugga av sitt forna jag och dess förfall verkar vara typiskt för såväl stora som små städer kring Medelhavet vid denna tid. Skapandet av ett islamiskt imperium var delvis en produkt av, inte en orsak till, de ekonomiska förändringar Pirenne spårade.

- 2) Vi kan inte betvivla att Pirenne hade rätt när han betonade karolingernas isolering. Om de var, som han uttryckte det, blockerade och därför tvingade att leva på sina egna resurser, kan dock ifrågasättas. Det arkeologiska materialet, studerat regionalt, vittnar om att den tidiga medeltidens Europa styrdes av primitiva politiska krafter för vilka marknadssystem inte var ändamålsenliga. Ett världsrrike hade ersatts av ett lapptäcke av hövdingadömen som på 600- och 700-talen utgjorde flytande stadsbildningar. Rhendalens resurser och dess fördelaktiga geografiska läge med tillgång både till Nordsjön och Sydtykland gav de karolingiska kungarna och deras efterträdare de erforderliga medlen för att utvidga sin stat. Följaktligen kom axeln genom nordvästra Europa ånyo att stakas ut längs Rhen och därmed återskapades det förromerska handelsmönstret.
- 3) De arkeologiska beläggen för bosättningar på landsbygden under tidig medeltid är ännu för bräckliga för att kunna avslöja huruvida karolingerna faktiskt exploaterade sina resurser i syfte att finansiera det tidiga 800-talets kulturella renässans. Det är dock uppenbart att de intensifierade produktionen av keramik, glas och handkvarnar. De förefaller ha uppnått detta genom att koncentrera hantverkare på viktiga platser, precis som romarna gjort.

I motsats till den bristfälliga kännedomen om bosättningarna besitter vi nu en ansevärd mängd uppgifter om långdistanshandeln under 700- och 800-talet. En kritisk analys av detta material visar, att handeln stod under direkt kontroll av kungar och kloster och att dess logiska grundval var kommers med små kvantiteter av prestigeartiklar och värdefulla råvaror. Köpenskapens betydelse under den karolingiska renässansen verkar ställd bortom varje tveivel. Dorestads kommersiella historia speglar den karolingiska dynastins uppgång och fall. Handeln var en betydelsefull källa till den ambitiösa utbyggnaden av kyrkor och kloster under tidigt 800-tal.

Hodges & Whitehouse använder Bolins teori i sina försök att förklara den karolingiska renässansens ursprung. Han påstod att Karl den store vid 800-talets början fick tillgång till de stora kvantiteter abbasidiskt silver som importerats till östersjöregionen. Genom att byta karolingerrikets produkter mot silver erhöll Karl den store och senare även Ludvig de rikedomar som var nödvändiga för att utveckla den primitiva karolingiska ekonomin. Bevismaterialet från Dorestad och Hedeby, speciellt sedan det daterats med hjälp av dendrokronologin, ger en ny trovärdighet åt Bolins fantasifulla hypotes.

Händelserna kring Östersjön och Nordsjön kan bringas i överensstämmelse med skeendena i det abbasidiska kalifatet. Utgrävningar i Siraf erbjuder nya vittnesbörd om den abbasidiska handelns kronologi och omfattning. Det finns därför goda skäl att se abbasidiskt silver i kombination med västfransk handel med det anglo-saxiska England och möjligtvis ökad produktion på landsbygden som nödvändiga för konsolideringen av Karl den stores imperium.

- 4) Detta resonemang leder till en ny dimension av debatten. Vilken innebörd har den karolingiska renässansen? Det är inte rimligt att anta att Karl den store kände till det virrvarr av handelsnätverk som band samman Bagdad med Dorestad. Å andra sidan visar hans lagstiftning, att han var medveten om behovet att stärka greppet om sitt vidsträckta imperium. Uppenbarligen insåg han att myntsystemet skulle kunna användas för att förena rikets olika regioner och skapa tillräckliga skatteintäkter för att finansiera en permanent militär organisation samt en administration. De monetära reformerna var av avgörande betydelse för hans dynasti. På sikt utgjorde kyrkan ett kraftfullt redskap i konsolideringen av riket. Genom att öka kyrkans prestige fick Karl den store en allestädes närvarande och mäktig kraft han kunde utnyttja i avsikt att befästa sin makt i de nyligen erövrade territorierna. Följaktligen sökte han stöd hos kyrkan i syfte att bekämpa grupper inom aristokratin. Till följd av detta gynnades kyrkan med ansevärd jordförlänningar och lösegendom som möjliggjorde en restaurering och utökning av kyrkans byggnadsbestånd. Detta iögonfallande spenderande på monument är ju ett välkänt fenomen både i antika och moderna samhällen. I Karl den stores fall räckte dock inte investeringarna i kyrkan till för att övervinna det politiska systemets svagheter. Till råga på allt inträffade nedgången i långdistanshandeln i ett katastrofalt ögonblick för Ludvig den fromme. Denna nedgång kan ha varit den utlösande faktorn bakom den sociala oron och den var definitivt en betydelsefull beståndsdel i 830-talets inbördeskrig. De blygsamma arkeologiska vittnesbörden om 800-talens landsbygdsbosättningar antyder att klostren utvecklade sina egendomar långsamt. I stället för att stärka kejsarens ställning ledde slösandet av medel på kyrkan till att aristokratin vände sig emot honom.

Genom att ha avlägsnat islams avgörande roll i det medeltida Europas tillkomst anser sig Hodges & Whitehouse ha rivit ned en av byggstenarna i Pirennes teoribygge. Som ett resultat av detta skulle man kanske frestas att avfärda Pirennes tes som ett stycke intressant historiografi. De har dock inte mycket till övers för ett sådant förfarings sätt. De har inte heller några höga tankar om de historiker, som underbetonar de förändringar som inträffade under perioden 400 till 850. Det riktiga synsättet är att fästa tilltro till teorin om en gradvis utveckling, en successiv framväxt av det medeltida Europa. Arkeologin tillhandahåller en måttstock för en sådan utveckling och får oss att respektera Pirennes djärva avhandling. Vi kan därför dra slutsatsen att både Muhammed och

Karl den store var produkter av Roms fall. Att islam skulle varit intresserat av det romerska imperiet är osannolikt medan Karl den store och hans hov var som fastnaglade av den antika världen. Skapelsen av det karolingiska imperiet och det därpå följande sammanbrottet var en vital kraft i medeltidens tillblivelse.

Hodges & Whitehouse konstaterar avslutningsvis att de arkeologiska vittnesbörden blir ett allt viktigare redskap vid en rekonstruktion av medeltiden. För närvarande utgör avsaknaden av regionala studier i Tyskland och Frankrike ett allvarligt hinder, men en svårighet som kommer att övervinnas. Det är uppenbart att arkeologin, speciellt när dateringen förs i fokus genom dendrokronologin, tvingar oss att ta upp denna period till förnyad granskning. Arkeologins största förtjänst är att den inte ljuger, även om vi kan feltolka materialet och att den, om vetenskapligt tillämpad längs de linjer som stakats ut av moderna teoretiker, har möjlighet att bidra med betydelsefulla insikter om såväl politiska system som materiell kultur.³

Kritiken av Hodges och Whitehouse

Boken har recenserats och diskuterats av företrädare för olika discipliner. Nedan följer ett försök till systematisering av de mest väsentliga synpunkterna. Åsikterna tenderar att gå i varandra varför en del kritik kommit att hamna under flera rubriker.

Källäget. Skriftliga källor och arkeologiska kvarlevor

Bryce Lyon, medeltidshistoriker och Pirenneexpert, ser utgivandet av en bok om Pirennes tes som en överraskning eftersom han anser att det råder enighet om att denna tes är passé och att en fortsatt diskussion inte är fruktbar. Pirennes tes sägs ha fyllt sin funktion i och med att den gav upphov till omfattande forskning kring en period som dittills varit försummad och bidrog till en förändrad syn på den tidiga medeltiden. Mot denna bakgrund kan publiceringen av en bok i detta ämne bara förklaras med att det material som presenteras är arkeologiskt och antingen var okänt för Pirenne och hans kritiker eller av sådan art att de saknade metoder för att kunna utnyttja det med tillbörlig noggrannhet. Lyon hävdar att boken tillhandahåller betydelsefulla nya arkeologiska vittnesbörd samt ett annorlunda perspektiv vid studiet av övergången från antik till medeltid.⁴

Bryan Ward-Perkins vid Trinity College i Oxford konstaterar att arkeologin lyckats tränga undan den sterila debatten om nedgången i antikens ekonomi kring Medelhavet som enbart grundade sig på de bristfälliga, icke-kvantifierbara dokumentära källorna.⁵

Nils Ringstedt, fil.lic. i arkeologi, anser att de nya arkeologiska fynden samt de nya synpunkter som förts fram av arkeologer och ekonom-historiker gör det

klart att Pirennes tes inte står sig, men konstaterar samtidigt att även de förklaringar som lagts fram efter Piereenne är präglade av det forskningsläge som rådde när de presenterades. Han förmodar att det även i framtiden kommer att introduceras nya infallsvinklar vid studiet av Pirennes tes och att arkeologins betydelse för dessa studier kommer att öka ytterligare. Han ser bristerna i källmaterialet som orsaken till att Pirene och andra forskare kommit till så vitt skilda slutsatser.⁶

Den nya arkeologin

Lyon hävdar att Hodges & Whitehouse är alltför övertygade om att arkeologiska vittnesbörd inte ljuger och att de går att datera med stor precision och säkerhet, men anser att författarna, trots bristerna i resonemangen bör lovordas för sina oortodoxa historiska idéer; de har reviderat Pirennes tes ytterligare.⁷ Ward-Perkins menar att författarnas beredvillighet att formulera hypoteser utifrån arkeologiska data i och för sig är beundransvärd, men hävdar att de borde undersökt argumentens hållbarhet mera ingående.⁸ George T. Scanlon vid Department of Arabic studies i Kairo påstår att Hodges & Whitehouse hävdar att de som är missnöjda med Pirennes tes måste vända sig till medeltidsarkeologerna för att få tillräckligt med bevis för att kunna ändra ståndpunkt i Pirennedebatten. Scanlon anser att den nya arkeologin, trots den antropologiska grundvalen, bidrar i mycket liten grad till den idémässiga aspekten av historisk kamp och utveckling. Han frågar sig också vari dynamiken och substansen i "den nya handeln" som diskuteras av författarna består samt undrar huruvida mellanösterternexperterna skulle finna någon trovärdighet eller möjlig teoretisk tillämpning av följande reduktionistiska utsaga.

Distance... is less critical in such pre-market contexts where social value of the imported goods outweighs, or is bound up with, their economic value. Supply-and demand factors which characterise market economies are subsumed to some degree in these pre-state societies.⁹

Karl Joseph Leyser, professor i medeltidshistoria i Oxford, hävdar att den nya arkeologins teoretiska grundval — att arkeologi är antropologi i förfluten tid — ger upphov till metodfrågor. Kan antropologiska ekonomiska modeller — enligt vilka medeltidens ekonomier hade en annorlunda funktion än dagens och var baserade på gåvoutbyte snarare än på den fria marknaden för att tillgodose aristokratins behov — inordnas under en traditionell modell — eller skall de postuleras och sedan användas för att styrka de skriftliga källorna? För egen del anser han att arbetet med källorna alltid måste komma i första hand för en medeltidshistoriker. Den ekonomiska determinism som utgör grundvalen för den nya arkeologin är, enligt Leyser, lockande, men när allt kommer omkring lika ointressant som den som hålls kär av hårdhudade marxister. Han betonar dock att han inte är någon motståndare vare sig till den nya arkeologin eller till användandet av antropologi vid studiet av den tidiga medeltiden. Dialogen som författarna pläderar för är värdefull, uppslagsrik och angelägen.¹⁰

Allsidighet och saklighet

Ward-Perkins hävdar att författarna nästan uteslutande koncentrerar sig på material från utgrävningar och ignorerar eller är obekanta med det dokumentära materialet, vilket ibland ger en skev bild.¹¹ Leyser är kritisk mot att författarna inte tar upp Frennds forskning angående hur öst-väsliga kommunikationer till havs för en tid ersattes av förbindelser landvägen. Han finner det också anmärkningsvärt att Alfons Dopschs arbeten — i vilka han argumenterar för kontinuitet och en jämn utveckling snarare än en omstörtande förändring i samband med att de germanska invasionerna inleddes — inte diskuteras. Inte heller delar han författarnas entusiasm för ”hårfin” datering som gör att de kringgår åsikter som inte stämmer överens med deras egna.¹²

Utvecklingen i det västra medelhavsområdet

Skildringen av nedgången i antikens ekonomi kring Medelhavet ger, enligt Ward-Perkins en värdefull och hittills okänd bild av det rådande forskningsläget inom arkeologin, rörande handel, stadsliv och landsbygdsbosättningar inom nämnda område. Han anser dock att författarna överdriver bilden av en katastrof, en uppfattning som delas av Scanlon.¹³

Leyser har en del invändningar mot författarnas slutsats att tillbakagången och förändringen i det västra medelhavsområdet på 500-talet gått så långt att förhållandena i mycket ringa grad påminde om situationen i samma område på 100-talet. Nedgången för hamnen i Luni som författarna ser som ett exempel på den allmänna tillbakagången är ett specialfall eftersom dess välstånd i så hög grad var beroende av handeln med marmor, vilken minskade drastiskt på 400-talet. Vidare kan man inte utan vidare acceptera uppgifterna om fläskransonerna till Roms innevånare som de anges i Theodosius lagsamling som underlag för en uppskattning av antalet innevånare i staden.

Leyser anser också att det kan hävdas att både landsbygds- och stadsekonomi kan minska i volym utan att dess karaktär radikalt förändras, vilket var fallet i det västra kejsardömet långt efter dess politiska upphörande. Att så var fallet kan man sluta sig till från den fortsatta exporten av olivolja från Nordafrika till norra Medelhavet. Varken vandalernas ockupation eller Justinianus återerövring medförde några väsentliga omställningar för exporten. Den avgörande förändringen skedde i samband med den arabiska framryckningen eftersom den innebar en seger för nomaderna över den bofasta jordbrukande befolkningen.¹⁴

Ringstedt instämmer i Hodges & Whitehouses skildring av utvecklingen i det västra medelhavsområdet. Han konstaterar också att folkvandringarna sannolik ledde till avgörande ekonomiska förändringar vilka förmodligen också påverkade ”handelns omfattning och struktur”.¹⁵

Utvecklingen i det östra medelhavsområdet

Vad gäller författarnas försök att visa att den bysantinska ekonomin drogs samman och minskade i omfattning under 600- och 700-talet, påpekar Leyser, att vrakfyndet från Yassa Ada, daterat till år 625, innehållande 900 amforor, pekar i riktning mot en fortsatt handel till sjöss, även om dess omfattning är oklar.¹⁶ Ringstedt ger Hodges & Whitehouse rätt i att det redan innan den muslimska framryckningen skett en uppdelning av Medelhavet i en östlig och en västlig region, fokuserade på Rom respektive Konstantinopel och att handeln i östra Medelhavet fortgick längre än i väst.¹⁷

Islams roll

Lyon anser att avsnittet om det abbasidiska kalifatet saknar fokus. Leyser konstaterar att avbrottet i exporten av olivolja skedde i samband med den muslimska ockupationen av Nordafrika. Han anser också att Hodges & Whitehouses slutsats — att ekonomin i det västra medelhavsområdet förändrats fullständigt redan innan den muslimska erövringen och att den arabiska expansionen således var en följd av och inte en orsak till förändringen — är uppseendeväckande. Denna slutsats innebär att de religiösa och sociala drivkrafterna bakom islams expansion utelämnas.¹⁸ Ringstedt menar att Pirennes slutsatser om ”de fyra försvinnandena” (papyrus, kryddor, lyxtextilier och guld) behöver modifieras. Papyrus ”försvann” inte ”i den mening som Pirenne gör gällande. Flera ekonomiska och praktiska faktorer bör ha medverkat till att andra produkter med samma eller bättre egenskaper så småningom ansågs överlägsna papyrus som skrivmaterial”. Islams framryckning kan ha påskyndat denna förändring, men knappast orsakat den. Ringstedt anser det sannolikt att det ”aldrig varit något helt avbrott i kryddhandeln.” Kryddorna var dyrbara lyxvaror som det sannolikt aldrig handlades med i några större kvantiteter, men det har förmodligen hela tiden funnits en marknad för dem. Muslimerna kan knappast ha varit intresserade av att ”undanhålla väst” produkter som de kunde använda i utbyte mot t.ex. slavar. Dessutom var Muhammed köpman och hans yrke ansågs mycket hedervärt i den muslimska kulturen. Nedgången i handeln med dyrbara tyger förklaras, enligt Ringstedt, bättre med de bysantinska kejsarnas politik (dyrbara vävnader var bysantinskt statsmonopol och kom till väst ”bl.a. i form av gåvor i samband med diplomatiska missioner”) än av muslimernas agerande. Dessutom spelade sannolikt växlingar i smak och köpkraft hos överklassen i väst en viss roll. Vad angår Pirennes påstående att guld blev en bristvara i frankerriket till följd av den muslimska expansionen och att detta tyder på en nedgång i handeln, hävdar Ringstedt, att ”övergång från guldmyntfot till silver” inte behöver betyda en tillbakagång för handeln. Ringstedt konstaterar att ”det förekommit varutrafik och verklig handel i Medelhavsområdet /.../ även efter islams erövringar”, vilket bl.a. indikeras av pestepedimiernas snabba spridning och de fortsatta piratdåden.¹⁹

Utvecklingen i det karolingiska kärnområdet

Lyon hävdar att författarna är oförmögna att lägga fram några bestickande bevis rörande utvecklingen i det karolingiska kärnområdet, dess uppenbara betydelse till trots. Han förmodar också att experter på den karolingiska eran kommer att förvånas över hur sorglöst de accepterar föreställningen om en karolingisk renässans.²⁰ Leyser anser att motsättningen mellan teorin om en långsam tillväxt baserad på jordbruksöverskott och teorin om nordsjöhandel och en plötslig ökning av den frisiska handeln med Skandinavien är falsk och missledande. Karl den store förvärvade merparten av rikedomarna under några få årtionden genom erövringskrig, inte genom handel. Det var krigsbyte och skatter som möjliggjorde den karolingiska renässansen. Den karolingiska hemmamarknadens styrka och den inhemska produktionens förträfflighet får inte heller förbises.²¹

Jeremy Haslam, arkeolog med glas, keramik och medeltida stadsutveckling som specialitet, anser att ett svar på frågan varför den kommersiella aktiviteten kring Nordsjön nådde sin höjdpunkt vid slutet av 700- och början av 800-talet är att detta uppsving, åtminstone delvis, genererades av den större tillgängligheten till rikedomarna från Mercias sjöstäders i inlandet belägna handels- och jordbruksområden, vilket möjliggjordes tack vare de nya befästa marknader som Offa låtit anlägga. Det återstår att se huruvida Offas stadsbefästnings- och marknadspolitik på 780-talet var orsaken till eller en följd av en liknande politik i det karolingiska imperiet.²²

Ringstedt anser att man kan dra flera olika slutsatser från "den ökande användningen av silvermynt, ökad myntprägling och decentralisering av myntverkstäder under karolingisk tid". Han konkluderar att "karolingerriket under Karl den store befann sig i ett expansivt skede. Kringen och erövringarna förbrukade varor och skapade därmed också efterfrågan på olika produkter, inte minst vapen. Krigsekonomi har alltid främjat produktion och omsättning också av andra varor än vapen. Ny teknik och nya uppfinningar i förening med befolkningstillväxt verkar expansionsfrämjande". Det faktum att utvecklingen inom riket inte var symmetrisk gjorde att "komparativa fördelar mellan olika regioner" kunde utnyttjas, vilket främjade handeln. Handeln breddades sannolikt också till att omfatta fler än stormännen. Det ekonomiska uppsvinget vid 800-talets början "med sannolikt stor in- och utförsel bör ha främjat även den inre samfärdseln och handeln" och sysselsatt flera människor än tidigare. "Ett bredare befolkningsskikt" deltog förmodligen i varuomsättningen på grund av ökade ekonomiska möjligheter som i sin tur var ett resultat av de expansionsfrämjande faktorerna. "En stor del av handeln har skett lokalt på marknader och mässor i stället för genom en från transportsynpunkt fördyrande fjärrhandel." Ringstedt anser inte att tyngdpunkten på den lokala handeln tyder på någon ekonomisk tillbakagång, snarare tvärtom. Fjärrhandelns omfattning var förmodligen inte så stor, därtill var transportkostnaderna för höga och efterfrågan på lyxprodukterna för begränsad. "Övergången till silvermynt som värdemätare i förening

med ökad lokal handel var ett tecken på en förändrad ekonomisk struktur hos det frankiska samhället”, där de enskilda hushållen tog en mera aktiv del. ”Den ekonomiska förändringen understryks av att de arkeologiska fynden visar att det inträffade en plötslig och massiv välståndstillväxt under karolingisk tid, dvs främst under Karl den stores regeringstid.”²³

Bolins teori

Ward-Perkins kritiserar författarna för att dra förhastade slutsatser som förbinder den kyrkliga och politiska utvecklingen i det karolingiska väldet med handel i Skandinavien, Ryssland, Baghdad, Siraf och Kina utan att i tillräcklig grad betona de väsentliga problemen angående datering, kvantifiering, orsaksamband och tolkning som försvagar t.o.m. enskilda länkar i beviskedjan. De anklagas också för att inta en ensidig inställning till ekonomisk historia och arkeologi. Uppmärksamheten koncentreras nästan uteslutande på långdistanshandeln som den avgörande utlösande faktorn vid ekonomisk och därmed också politisk och kulturell förändring. Därmed ignoreras de kanske viktigare, men mera svåråtkomliga, beläggen för en långsam och mödosam utveckling inom jordbruket och det lokala varuutbytet. Det abbasidiska silvret kan enbart ses som en orsak till de karolingiska landvinningarna om det kom till en ekonomi och ett samhälle som redan var tillräckligt utvecklade för att kunna utnyttja det.²⁴

Scanlon ifrågasätter förklaringen till att antalet islamiska mynt minskar i de europeiska myntfynden efter 825 — att minskningen blott och bart skulle vara en följd av den lokala förbrukningen av mynt i samband med uppförandet av den nya abbasidiska huvudstaden Samarra. Hur kan det komma sig att denna minskning inte inträffade redan år 750 när den då nya huvudstaden Baghdad uppfördes?²⁵

Leyser har svårt att förlika sig med beskrivningen av det karolingiska imperiets ekonomi — att den karolingiska renässansen skulle varit följden av en plötslig, omfattande handelsexpansion, snarare än av en gradvis förmögenhetsackumulation. Han vänder sig emot den handelskedja författarna konstruerar som förbinder Dorestad med det abbasidiska kalifatet via Ryssland och Skandinavien, alltså den ”bakdörrsteori” som förespråkats av Bolin och Lombard.²⁶

Ringstedt anser att, ”oavsett vilken numismatisk förklaring som är den rätta”, står det dock ”klart att karolingiska produkter nådde kalifatet även sådana som var belagda med exportförbud såsom vapen och tvärtom. Förbindelser har därför funnits, såväl direkta som indirekta via andra länder. De nordiska råvarorna järn m.m. /.../ bör ha varit tänkbara överskottsvaror som efterfrågats. Nordbornas roll i detta sammanhang bör inte underskattas. Dokumenterade fynd av karolingiska varor och mynt i Skandinavien visar att förbindelser /.../ förelegat”. Frågan huruvida Norden tjänat som transitland kan diskuteras. Det har funnits förutsättningar för vikingar och eventuellt också för friser att fungera som mellanhänder även om direkta belägg för detta saknas.²⁷

Debatten går vidare trots att det nu är femtiotvå år sedan Pirettes tes kom i tryck och femtio år sedan Bolin i Scandia presenterade sin teori, vilket väl säger en del om dessa forskares originalitet och aktualitet.

Noter

1. Pirenne, s 140ff, 284f.
2. Bolin, s 184 ff.
3. Hodges & Whitehouse, s 1ff, 52f, 75f, 77f, 101, 108ff, 118ff, 156f, 163, 169ff. För en översikt av Pirennedebatten, se Havighurst. För en mer ingående diskussion av den nya arkeologin, se Hodder.
4. Lyon 1985, s 682. Lyon har bl.a. skrivit en biografi över Pirenne (Lyon 1974).
5. Ward-Perkins 1986, s 466. Ward-Perkins har själv forskat om övergången mellan antik och medeltid i Italien (Ward-Perkins 1984).
6. Ringstedt 1988, s 175. Ringstedt har skrivit en licentiatavhandling om handel i arkeologiskt perspektiv (Ringstedt 1987).
7. Lyon 1985, s 684.
8. Ward-Perkins 1986, s 466.
9. Scanlon, s 545. Hodges & Whitehouse, s 92.
10. Leyser 1984, s 758. Leyser har publicerat arbeten om det medeltida Tyskland (Leyser 1979 och 1982).
11. Ward-Perkins 1986, s 466.
12. Leyser 1984, s 758.
13. Ward-Perkins 1986, s 466. Scanlon, s 546.
14. Leyser 1984, s 758.
15. Ringstedt 1988, s 170f, 174.
16. Leyser 1984, s 758.
17. Ringstedt 1988, 174.
18. Lyon 1985, s 684. Leyser 1984, s 758.
19. Ringstedt 1988. 171ff.
20. Lyon 1985, s 684.
21. Leyser 1984, s 758.
22. Haslam 1987, s 90. Haslam har tidigare givit ut ett arbete som anglosaxiska städer i Sydengland (Haslam 1984).
23. Ringstedt 1988, 172ff.
24. Ward-Perkins 1986, s 466f.
25. Scanlon, s 545.
26. Leyser 1984, s 758.
27. Ringstedt 1988, 173.

Litteratur

- Bolin, Sture, "Muhammed, Karl den store och Rurik", *Scandia* 1939, s 181—222.
- Haslam, Jeremy, *Anglo-Saxon towns in southern England*, Southampton 1984.
- Haslam, Jeremy, "Market and fortress in England in the reign of Offa", *World Archeology* 19 (1987), s 76—90.
- Havighurst, Alfred F. (red.), *The Pirenne thesis. Analysis, criticism, and revision*, London 1976.
- Hodder, Ian, *Reading the past. Current approaches to interpretation in archaeology*, Worcester 1988.
- Hodges, Richard & Whitehouse, David, *Mohammed, Charlemagne and the origins of Europe. Archaeology and the Pirenne thesis*, London 1983.
- Leyser, Karl Joseph, *Rule and conflict in an early medieval society: Ottonian Saxony*, London 1979.
- Leyser, Karl Joseph, *Medieval Germany and its neighbours, 900—1250*, London 1982.
- Leyser, Karl Joseph, "Vision and revision", *Times Literary Supplement*, juli 1984, s 758.
- Lyon, Bryce, *Henri Pirenne. A bibliographical & intellectual study*, Ghent 1974.
- Lyon, Bryce, "Richard Hodges and David Whitehouse, Mohammed, Charlemagne and the origins of Europe", *Speculum. A journal of medieval studies* 60 (1985), s 682—84.
- Pirenne, Henri, *Muhammed and Charlemagne*, London 1961.
- Ringstedt, Nils, *Varuutbyte och handel i arkeologiskt perspektiv: en forskningsanalys från konsumenternas synpunkt: teoretisk del*, Stockholm 1987.
- Ringstedt, Nils, "Pirennes tes rörande handel, islam m.m. Kommentarer i anledning av 1900-talets forskardebatt", *Fornvännen* 1988, s 167—76.
- Scanlon, George T., "Richard Hodges and David Whitehouse, Mohammed, Charlemagne and the origins of Europe. Archaeology and the Pirenne thesis", *International journal of Middle East studies* 18 (1986), s 595—596.
- Ward-Perkins, Bryan, *From classical antiquity to the Middle Ages: Urban public building in northern and central Italy AD 300—850*, Oxford 1984.
- Ward-Perkins, Bryan, "Mohammed, Charlemagne and the origins of Europe", *The English historical review* 101 (1986), s 466—67.